У весняному повітрі загув вечірній дзвін, розносячи по місту людям звістку, що зайшло велике свято.

Вирізалися в небі перші зірки над низенькою обшарпаною тюрмою.

Сонною пусткою-руїною здавалася вона у вечірніх присмерках.

А за гратами та замками стиха шуміло — гула там підборкана молода сила.

В тюрмі почалася повірка: забриньчали швидко ключами, часто загрюкали молотками об залізні грати. Поспішали, бо спізнилися сьогодні.

В третій камері товариш Петро виряджався в дорогу. Сьогодні на прогулянці він образив начальника, якого ненавиділа вся тюрма, і тепер мусив іти до карцеру. Товариші по камері гуртом виряджали його: давали йому теплішу одежу, розсипали поза підкладкою піджака тютюн та сірники, щоб не знайшли, коли будуть його обшукувати.

Сам Петро, кремезний хлопчина з русявою борідкою, прихватком наїдався чогось аж на троє суток.

Через невеликий час, одягаючись на ходу після трусу й широко ступаючи по коридору, він уже поспішався до карцеру. Слідком за ним ішов надзиратель і брязкав ключами. Стали перед маленькими старими дверима з дірочкою-прозуркою й здоровенним висячим замком.

Оцей льох, чи комірчина, по бідності тюрми, була призначена для карцеру. Загриміло залізо, і двері одчинилися. Трохи пригнувшись, Петро ступив кудись у вогку й холодну темряву. Зразу тоненько дзвизнув за ним важкий залізний засов, загримів замок, і все стихло. Петро ступив далі й став обдивлятися.

В маленьке віконце, густо переплетене гратами, заглядало зоряне небо.

Петро потягнувся й голосно позіхнув.

— Здрастуй, товаришу!.. За віщо це тебе? — несподівано почувся десь з темного кутка тоненький дитячий голос.

Петро здригнув.

— Ти хто такий? — зараз спитав він.

— Я — пацанок [2] з п’ятої камери... Це добре, товаришу, що ти сюди попав: удвох буде якось веселіш.

Придивившись, Петро хутко завважив, що в кутку, під стіною, щось біліло. Підійшовши ближче, він став добачати й фігуру пацанка.

— А тебе ж за віщо сюди... товаришу? — спитав Петро, осміхнувшись.

— Масалку [3] погнав в Христа та паску, то старший і посадив на троє суток,— хвастовито одмовив пацанок.

— Як же сидиться тобі тут, товаришок? — розпитував Петро, сідаючи поруч з пацанком.

— Ой гидко-гидко, товаришу,— таємним голосом одмовляє той.— Холодно, вогко, та ще... пацюки, щоб вони видохли! Заснути ніяк не дадуть: тільки задрімаєш — зараз так і зашарудять по ногах, по грудях... один за палець укусив; то оце я зняв черевика та й стережу — може, підкрадеться котрий, то пришию [4] суку.

Петро став витрушувати поза підкладкою тютюн та сірники, а пацанок зразу почав безперестану щебетати.

Володьку-пацанка знала вся тюрма. То був хлопчик на вигляд років дванадцяти, бідовий, непосидющий. У камері він завжди як не з надзирателем гризся коло прозурки, то на вікні коло грат допікав вартового. На тюремному дворі, коли виходила п'ята камера на прогулянку, його жваве цвірінчання, змішуючись з брязкотом кайданів, сповняло ввесь двір. Собі за товариша там вибирав Володька завжди якого-небудь здоровенного значного кандальщика, ходив поруч з ним, пихкаючи поважно цигаркою й переймаючи всі рухи і звички старих каторжан; свій тюремний бушлат та шапочку він навіть намагався носити так, як вони.

Тепер перед новим чоловіком, перед "політичним", йому хотілося показатися не яким-небудь "грачем", [5] а парнем "фартовим". За першу ознаку цього вважалося знаття фар-тової мови, тюремних та злодійських звичок, і Володька зразу хотів висипати перед Петром увесь свій запас цеї науки. Пересипаючи свою мову фартовими словами й перескакуючи з одної розмови на другу, він цокотав:

— Нема в нашій камері тепер путніх реб’ят. Колись були боги, так боги: [6] Кошовий, Близнюк, Васька-кандальщик... А тепер осталися одні сявки. Духовитого парня ні одного нема. Всі такі, що на волі "стріляли" та під рундуками танцювали за печінку; а сюди поприходили та й мають себе за якесь божество... Знаєш, товаришу, мене судили на один рік, а я після суду встав та й погнав председателя в закон та пугвички: припаяли, суки, іще на півроку... Шармач я, і раз був на грубому [7] ділі. З Ваською з кандальщиком "купили" в одного єрика [8] п’ять тисяч. Ех, і погуляли ж тоді ми з ним! Тільки не довго й гуляли: на третій день згоріли... [9]

Володька закурив цигарку і, човгаючи здоровенними черевиками, став ходити по карцеру.

В одеськім саді я гуляв,

З красоткой наслаждався;

В чіжолі кандали попав,-

заспівав він дзвінким альтом, і було чудно помічати в дитячому голосі добре перенятy манеру старих в’язнів.

— Ех, товаришу! — заговорив він, зразу кинувши пісню,— шкода мені на волі одного тільки: маруху [10] милу покинув я в Таганрозі. От красючка — як лялька!

— Велика ж вона, твоя маруха? — осміхаючись собі в темноті, спитав Петро.

— Їй було...— Володька трохи подумав,— було їй тоді одинадцять років. Вона теж шармачка. На побачення приїздила, два карбованці грошей передала — їй-богу! Падлець буду — не брешу! А це щось не чути. Треба було писнути їй. Чорт їх розбере — цих бабів — може, вже з другим любов закрутила!

Ти думаєш, подлянка,

Що я тут пропаду?

Як вийду я на волю —

За все тобі томщу:

Ручки-ножки поламаю

І кості покручу...

Між гратами вікна щось забряжчало; показався блискучий кінець штика.

— Ей ти, чорток! — почувся за стіною голос вартового.— Лежи мовчки, а то я тебе покладу.

Коли Петрові обридло слухати пацанка, він сказав йому:

— Ну й "наливаєш" же ти добре, товаришок! Не знаю — який з тебе Іван вийде, ну, а тріпач добрий!

Пацанок почав клястися:

— Падлець буду, коли хоч трошки брешу! Щоб мені волі не побачити, коли "наливаю"! — поклявся він великою тюремною клятьбою.

— Годі, Володька! — гостро сказав Петро.— Воля тобі ще потрібна буде.

Пацанок насупився й замовк.

Петрові стало шкода чогось хлопця, і він почав щиро розпитувати про його життя. Пацанок зразу одмовляв з неохотою, голосом ображеного, а потім зразу якось залишив свій тюремний тон і дитячим голосом став розповідати про своє життя.

— Як мені живеться — питаєш? — промовив він, присовуючись ближче до Петра й обгортаючись од холоду в свій полотняний бушлатик.— Погано живеться, товаришу: боги чіпляються до мене, завжди дражнять, бачать, що я малий, нікого не подужаю з їх. Спати посилають "на грачівку" й їсти садовлять з "грачами". А хіба я дешевший за їх? Мій батько був шармачем, і я шармач! Я не менше покрав на волі од їх. Дай бог усякому стільки покрасти, як я перекрав! — казав пацанок смутним голосом.

Петро слухав тиху скаргу пацанкову, його чистий мелодичний голосок, і йому почало здаватися, що немов він десь уже чув цей голос.

— Як ти гадаєш, товаришу,— через якийсь час звернувся до Петра пацанок,— дадуть нам завтра паски та крашанки чи ні? Розказують, що торік давали на паску всім по маленькій пасочці й по дві крашанки.

— Хоч і даватимуть, то нам з тобою, мабуть, не достанеться: ми ж з тобою в карцері! — одмовив Петро.

— То, може, як вийдемо, то дадуть? Може, хоч крашанки нам зоставлять?

— Навряд, товаришок.

— А як не дадуть, то ми будемо вимагати. Правда, товаришу? Прийде прокурор, то ми йому й заявимо.

Було помітно, що Володька дуже турбувався, щоб крашанки його не пропали.

Петро вже не слухав пацанка й, обнявши коліна руками, про віщось загадався. Отямився тільки тоді, коли пацанок, після довгої мовчанки, знов обізвався до його.

— Зботай [11] що-небудь, товаришу,— прохав він,— може, казку яку знаєш, а то скучно так сидіти.

— Щось позабув я вже казки,— глибоко зітхнувши після довгої задуми, одмовив Петро.

— Ну, розкажи що-небудь про свої партійні пригоди. Ти хто будеш? Есдек, чи есер, чи, може, анархіст? Я страх як люблю слухати про "політичеських".

— Ну, слухай, товаришок,— сказав, хитнувши головою, Петро,— я розкажу тобі, тільки пильно слухай. От ти казав, що вилаяв масалку в Христа — чи знаєш ти, хто то такий Христос?

— Знаю,— одмовляє пацанок,— розп’ятіє, хрест, що ним попи чортів гонять.

— Ну, ще що знаєш?

— Більш не знаю,— одмовив той.

— Христос — не хрест. Ти послухай, що я тобі розкажу про його.

І Петро простою мовою Євангелії став розказувати пацанкові про Христа.

Пацанок близько тулився до його, чмихав, закидав питаннями, і коли Петро став розказувати про суд над Христом, про його страждання й смерть, пацанок примовк, і тільки по тому, як сопів він носом, можна було вгадати, як пильно дослухається він до кожного слова.

Потім удвох вони почали тихо розмовляти про людей, про Христове вчення; марили про те, що б сталося на землі, коли б знову прийшов Христос.

— Я думаю,— казав мрійно пацанок,— коли б тепер він прийшов, то перш усього звелів би покарати всіх тих, що тепер нас мучать.

— Він навчав людей, щоб вони прощали своїм ворогам,— тихо одмовив Петро,— і він, коли б вони покаялися, простив би все їм.

— Простив би? — розчаровано протяг пацанок.

— Усіх би простив.

— І нашого начальника простив би? — питає пацанок.

У Петра защеміло чогось серце, проте він переміг себе й сказав:

— І його простив би, коли б він покаявся.

Пацанок замовк і задумався.

— Слухай, товаришу! — трохи перемовчавши, промовив він смутним голосом,— може б, він хоч з посади його скинув?

— Про те нема чого й казати: начальником він не був би над нами.

Пацанок зразу повеселів.

— Ага!.. Так йому! — радіючи, казав він.— Зразу позривав би з його погони та до параші поставив би. Парашником зробив би його! Чи так, товаришу?

Петро на свій страх дозволив пацанкові поставити начальника за парашника. Пацанок дзвінко й радісно засміявся.

Потім пацанок про щось задумався.

— Ну, а нам з тобою, товаришу, не попало б часом од його? — спитав пацанок.

Петро трохи подумав.

— Хто його зна, Володько,— за себе не скажу: може б, мені й досталося од його за що-небудь; ну, а тобі нічого не було б — це я добре знаю.

— А чого ж так? — тихо спитав Володька.

— Любив він пацанків таких, як ти.

— Любив? — радіючи й соромлячись, перепитав той.

— Любив, товаришок, і людям дуже наказував, щоб жаліли їх.

— А...— пацанок щось хотів сказати та й замовк. Потім тихенько одсунувся од Петра... Та забув він, мабуть, що Петрова рука лежала у його на коліні. Нагнувся над нею, а з очей упала на неї тепла крапелька-сльозинка.

Петро став закурювати.

— Ти вмієш писати прошенія,— казав пацанок через який час Петрові,— у вашій камері, кажуть, усі вміють добре писати прошенія.

— Можна буде написати,— одмовив Петро.

— Мене радять,— казав пацанок з дитячим довір’ям,— щоб я послав прохання до цариці про помилування. Коли б гарно, жалібно написати, то, може, що-небудь би й вийшло.

— То лишнє,— сказав Петро,— тепер не дуже вважають на жалібні слова. Можна написати без того, може, що й вийде.

— Е, ні, не кажи, товаришу,— казав Володька,— розказують, що тут була колись політическая баришня, то вона так написала одному пацанкові прошеніє, що навіть надзиратели плакали. Усе його життя списала. Через два місяці од цариці й помилування прийшло... Так напишеш, товаришу? — казав далі пацанок.— Напиши, пожалуста! Спиши про все. І що здоров’я моє слабе, а кандьор поганий... що чаю-сахару немає, бо нема кому з волі прислати хоч карбованця. (Забув на той час пацанок про свою маруху.) Напиши, що є у мене "старушка-мать", що осталася без усякого пропитания... І оте напиши, що ти казав... що Христос пацанків велів любити...

Крізь грати стало пробиватися синє світло ранку. Виявились брудні обдерті стіни. Дивлячись на їх прищуреними очима, можна було добре уявити буйний сад або непроглядний бір.

Зігнувшись бубличком і щільно обгорнувшись у полотняний бушлат, спав коло стіни на брудній голій мостині Володька. В сірому світлі досвітку вирізувалося його бліде личко з міцно заплющеними очима й по-дитячи витягнутими губами.

Глянувши тепер на нього, Петро зразу здумав, кого він йому нагадав.

Здавалося йому, що не славний шармач Володька спить перед ним, а давній-давній його приятель, сільський школяр Марко, з котрим колись вони пасли вівці на селі. Такі шнурком брови, такий же ніс, губи... Тільки змарнів чогось він дуже та коло губів з’явилася нова рисочка недитячого страждання.

Часом крізь сон він щось говорив скоренько й невиразно— може, про крашанку:

— Віддайте, суки, мою крашанку: тепер мені треба крашанки.

Розвиднялося. На мостині, в головах у Володьки, показалася над’їдена житня пайка, глечик з водою, насипана на діл купка солі.

А через грати вривався вже радісний гомін дзвонів, що розносився зо всіх церков міста.

1910

[2] — Пацанок — хлопчик

[3] — Солдата-вартового

[4] — Пришию — уб'ю

[5] — Грач — по-тюремному — новак

[6] — Бог — те ж, що й Іван по-тюремному.

[7] — Гарному

[8] — Єрик — дідок

[9] — Попались

[10] — Полюбовницю

[11] — Ботать — брехати